

9. П.В. Начало окружной библиотеки в Подольской епархии / П.В. Начало // ПЕВ. – 1862. – 8 нояб. (№24). – С. 843–845.
10. Прокопчук В.С. Библиотеки Хмельниччины: від заснування – до наших днів / В.С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2009. – Т. 14. – С. 3–39.
11. Троицкий П.О. О благочиннических или окружных библиотеках в Подольской епархии / П.О. Троицкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1867. – 15 марта (№6). – С. 167–181.

В статье рассматриваются особенности становления и деятельности окружных и церковных библиотек Подольской епархии во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: Подольская епархия, духовенство, окружные библиотеки, церковные библиотеки, поступления.

In the article the peculiarities of formation and activities of the district and church libraries Podolsk diocese in the second half of the nineteenth – early twentieth century.

Key words: Podolsk diocese, clergy, county library, church library, revenue.

Отримано: 15.03.2013

УДК 027.6:2–754]:2–773(477.43)

І. О. Старенький,

м. Кам'янець-Подільський

БІБЛІОТЕКИ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ І ЇХ РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПАМ'ЯТОК ДРУКУ І ПИСЬМА

У статті висвітлюються віхи історії бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії і, насамперед, бібліотеки Подільської духовної семінарії, процес комплектації їхніх фондів та роль у збереженні пам'яток друку і письма.

Ключові слова: бібліотека, фонди, надходження, Подільська єпархія, духовні навчальні заклади, Подільська духовна семінарія, пам'ятки.

Роль і місце бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії в концентрації та охороні пам'яток друку і письма частково висвітлена в працях В.С. Прокопчука [15; 16], О.Б. Айвазян [8; 9] та ін. Мета цієї статті – висвітлити діяльність бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії, насамперед, – бібліотеки Подільської духовної семінарії, їх роль у збереженні і популяризації пам'яток друку та письма в XIX – на початку XX ст.

Центральне місце серед духовних навчальних закладів Поділля займала бібліотека Подільської духовної семінарії – одна з найдавніших в єпархії. Вона поділялася на фундаментальну та учнівську. З часу заснування в семінарії діяло три учнівських бібліотеки: окремо для учнів першого та другого класів, для учнів третього і четвертого класів та книгозбірня учнів п'ятого і шостого класів. Їх фонд складала книги згідно дисциплін, які вивчалися учнями. Розподіл книг між цими бібліотеками був приблизно рівний. Так, на 1880 рік бібліотека першого та другого класів мала 599 томів (356 назв), третього та четвертого класів – 605 томів (340 назв), п'ятого та шостого класів – 672 томи (339 назв) [11, с.290].

1867 року єпископом Леонтієм затверджено Правила для учнівської бібліотеки Подільської духовної семінарії, які регламентували її діяльність [8, с. 128].

Поповнювалася семінарська бібліотека з різних джерел. Головні грошові пожертви робили самі учні. Зокрема впродовж другого півріччя 1867–1868 навчального року 72 учні вищого відділення пожертвували 49 руб. 45 коп. Крім учнів семінарії значні пожертви на бібліотеку внесли керівники та наставники семінарії – 23 руб., наставники Кам'янецького духовного училища – 2 руб., випускники семінарії 1867 року – 3 руб. 52 коп., окремі особи духовенства епархії – 4 руб., сторонні особи – 20 коп. Досить значне пожертвування на користь бібліотеки зробив кам'янецький купець другої гільдії Ф.С. Калінін – 10 руб.

До суми пожертв, зроблених вищезгаданими особами приєднувалися кошти, зібрані за продаж «Правил та звіту про стан богословської учнівської бібліотеки семінарії за першу половину навчального 1867–1868 року» в сумі 1 руб. 35 коп., брошур, які пожертвував А.Я. Павлович – 1 руб. 20 коп., книги Д.А. Синицького «Исторические сведения о Подольской духовной семинарии» – 3 руб. 90 коп., друкованих бланків та ін. Загальна сума, зібрана в такий спосіб упродовж другого півріччя становила 98 руб. 92 коп. [8, с. 129].

Окрім пожертв грошима, учнівська бібліотека отримала чимало літератури від різних осіб. Значну частину з них передав єпископ Леонтій – 74 книги, 16 брошур та 12 періодичних видань. Жертвували книги керівники та викладачі семінарії, а також сторонні особи, від яких надійшло 88 примірників. Разом пожертви склали 184 примірники. 1867 року екзарх Грузії Євсей пожертвував декілька примірників книги «Слова и речи» [7, арк. 1–4].

Крім того, отримавши від професора Д.А. Синицького 100 примірників «Исторических сведений о Подольской духовной семинарии», бібліотека розіслала їх безкоштовно до різних редакцій та видавництва. У відповідь почали надходити книги в обмін.

У наступному 1868–1869 навчальному році бібліотека тільки за перше півріччя отримала коштів на суму 52 руб. 38 коп. [8, с. 129]. Частина з них – 17 руб. 25 коп. – використана на придбання періодичних видань духовного змісту: «Христианское учение», «Руководство для сельских пастырей», «Духовная беседа с церковною летописью», «Чтение в Московском обществе любителей духовного просвещения». Значна частина – на поповнення бібліотеки кращими товарами духовної та світської літератури. Так, 1868 року книг богословської тематики та з церковної історії було придбано 25 примірників на суму 37 руб 24 коп., у наступному – 28 томів на 32 руб. 30 коп. Навіть був виписаний з Парижа перший том творів священика і доктора богослов'я Володимира Гетте «История церкви от Рождества Господа нашего Иисуса Христа до наших дней» [8, с. 129–130].

Для обліку, упорядкування та полегшення користування фондами семінарської бібліотеки, складався детальний каталог книг, брошур та періодики. Робив його бібліотекар та його помічник, підписував ректор семінарії та завіряв печаткою. Каталог зберігався в бібліотеці, а для богословського класу була зроблена копія на спеціальному бланку. Каталог поділявся на розділи, відповідно до навчальної програми. Так, на 1920 рік у бібліотеці за каталогом були відділи давніх мов, богословської літератури, французької мови, німецької мови, «маловідомих мов», церковні книги та періодика. Загалом по розділах нараховувалося за основним каталогом і додатком до нього 1109 видань [3, арк. 1–94].

Комплектування фондів з боку семінарського правління жорстко контролювалося. Так, у журналі семінарії під 1901 роком знаходимо запис: «Згідно п. 16

параграфу 103 Статуту семінарії піддано обстеженню питання про вибір і виписку книг для фундаментальної та учнівської бібліотек семінарії, при цьому було розглянуто представлені викладачами кожному по предметах своєї кафедри, приватні списки книг, на основі яких складені два загальних списки книг, які підлягали випиці в бібліотеку» [1, арк.47]. Нижче зазначалося: «Книги для учнівської бібліотеки семінарії випискуються не інакше як за попереднім розглядом їх на педагогічному зібранні і рекомендації зі сторони наставників, кожному по своєму предмету, і взагалі в учнівську бібліотеку не надходять книги, зміст яких невідомий особам начальства та наставників» [1, арк.47–48].

Комплектація та використання фондів бібліотеки контролювалися не лише семінарським начальством, а й св. Синодом. 1872 року було оприлюднено «Правила Учебного комитета при святейшем Синоде касательно приобретения книг в ученические библиотеки духовных семинарий и училищ, утвержденные определением святейшего Синода от 7–19 июля 1872 года». У Правилах зазначалося, що часто учні читають книги, які не відповідають ні їх віку, ні розумінню, ні цілям духовного навчання та виховання. Було рекомендовано:

- 1) переглянути книги, які знаходились в учнівській бібліотеці, оскільки деякі пожертви могли бути прийняті без розгляду;
- 2) книги, які мають бути виписані, повинні розглядатись семінарським начальством і наставниками, нерозглянуті книги не мали надходити до учнівської бібліотеки;
- 3) наставники мали рекомендувати читати учням певну літературу, вчити швидко та правильно читати;
- 4) різноматичну літературу дозволялося читати в позаурочний час;
- 5) відвідання учнями приватних бібліотек відбувалося лише з дозволу інспектора семінарії [14, с.18–19].

Діяльність бібліотеки регламентували також окремим розділом «Правил поведінки учнів Подільської духовної семінарії». Так, у Правилах, затверджених 1867 року, параграфи 13 і 14 упорядковували книговидачу: книги видавалися двічі на тиждень – у четвер та суботу, здійснював цей процес бібліотекар за участі його помічників [10, с.470]. У «Правилах поведінки учнів Подільської духовної семінарії» за 1878 рік бібліотеці було присвячено 11 пунктів (п. 92–102). Пункт 92 проголошував, що казеннокоштні учні отримують книги на початку кожної навчальної треті, а новоотримані книги – одразу після їх надходження в бібліотеку. Своєкоштні учні могли користуватися бібліотекою на рівні з казеннокоштними, але лише після придбання за власний рахунок підручників і посібників (п. 93). Пункт 94 регламентував книговидачу: з фундаментальної бібліотеки учні мали право користуватися лише рекомендованими викладачами та семінарським начальством книгами, з учнівської можна було отримати будь-які книги. Учень отримував на руки від однієї до трьох книг, у залежності від обсягу, і після закінчення тижневого терміну повернути у бібліотеку. На наступний тиждень книга могла бути залишена у випадку, якщо ніким не було заявлено бажання отримати її (п. 96–97). Правила визначали ставлення до книг як до пам'яток друку. Так, отримані книги учень повинен був зберігати «у чистоті і цілісності», повертати в бібліотеку без будь-яких пошкоджень. У випадку втрати чи інших важливих пошкоджень книги, винуватець купляв новий екземпляр книги або відшкодував її вартість з урахуванням поштових витрат (п. 98–100). Пункт 101 зобов'язував учнів перед канікулами повернути всі книги до фундаментальної і учнівської бібліотек, в іншому випадку ті, хто не здав книги і не вніс гроші

за втрачені, «не отримували відпускний білет» [13, с.335–336]. З деякими змінами ці Правила були затверджені 1911 року [2, арк.400].

На 1900 рік у бібліотеці налічувалося 1494 примірники придатних для користування книг (141 назва) і 552 примірники – в архіві [1, арк.130–134]. 1901 року до фондів безкоштовно надійшло ще 50 книг [1, арк.135–135 зв.].

Аналіз репертуру книжкового фонду дає відповідь на питання, чому в Правилах були пункти, які зобов'язували ставитися до книг як до пам'яток. Адже бібліотека мала цінні й рідкісні видання. Ще 1920 року у фонді семінарської бібліотеки містилося 3 стародруки XVI ст. («Compendium Teologicae» Альберта Магні 1585 р., «Confessio catholica Christiana» 1551 р., «Memorialesvitae Chrestianaeadjuntum» 1589 р.) та 16 стародруків XVII ст. [4, арк.11 зв. – 94]. За втрату книг карали не лише учнів, але й викладачів семінарії. Так, 1857 року за поданням Подільської духовної семінарії справу про втрату книг професором Любомудровим розглядала навіть консисторія [5, арк.1–5].

Про роль семінарської бібліотеки як закладу із збереження пам'яток старовини свідчить факт збереження в її фондах нумізматичної колекції. У ній було 8 золотих монет (Марії Терези 1759 р. (1 шт.), Jeculumnovut celebrat Respublica Norimbergeniū 1722 р. (1 шт.), Ducaturei publica Tigurina 1721 р. (1 шт.), Deigratiamagnus Dux Etririce Jonnes Gaslo 1722–1734 рр. (3 шт.), рубль 1721 р. (1 шт.), 1 турецька монета), 54 срібних (1594–1819 рр.) та 16 мідних монет (1710–1807 рр.) [4, арк. 96–97].

Як окремий факт можна згадати сприяння бібліотеки і у виданні книги уродженця Кам'янка-Подільського, етнографа, лінгвіста та пам'ятоохоронця Каленика Шейковського «Быт подолян» [6, арк.1–8].

У XIX – на початку XX ст. на теренах Подільської губернії діяли також бібліотеки інших духовних навчальних закладів: у чоловічих духовних училищах Кам'янка-Подільського, Тульчина, Тиврова й Привороття, жіночих училищах Кам'янка-Подільського та Тульчина.

Однією з найстаріших була бібліотека Тульчинського єпархіального жіночого училища. Перші три книги («Письма о должностях священников», «Православный катехизис» та «Книга древнего простого церковного пения») були придбані ще 1842 року. Спочатку бібліотека діяла без розмежування на учнівську та фундаментальну. Книги видавалися під розписку як викладачам, так і вихованцям [12, с.118]. Поповнювалася вона новими книгами та періодичними виданнями за рахунок однорублевих щорічних внесків кожної вихованки на початку навчального року. У 1885–1886 роках бібліотека була вже розділена на 2: однією опікувалася інспектор класів, іншою – помічник вихователя Євгенія Василевська [8, с.132].

Нерідко придбання до бібліотек здійснювалося за рахунок і виділених училищним з'їздом сум. 1890 року на придбання книг бібліотеці Тульчинського духовного жіночого училища виділено 190 руб., вони були використані на замовлення 40 підручників та 8 періодичних видань, 1891 року – вже 240 руб. [8, с.132]. На 1910 рік бібліотека училища нараховувала 3220 примірників [2, арк.52].

1886 року з'їзд виділив по 50 руб. на фундаментальну і учнівську бібліотеки Приворотського духовного училища, 32 руб. на оправу книг.

Наприкінці 80-х років у цьому училищі діяла й так звана продажна книгозбірня, де учні могли за невисокими цінами придбати в кредит чи навіть у борг підручники, навчальні посібники й інше необхідне приладдя [8, с.132–133]. 1910 року бібліотека Приворотського духовного училища вже мала 1770 томів літератури [2, арк.52].

Стан бібліотек інших духовних навчальних закладах був подібним. 1868 року Кам'янецький училищний з'їзд констатував, що «при училищі є задовільна бібліотека», яку все ж треба збільшувати шляхом придбання необхідних і корисних книг, для чого виділив 70 руб. [10, с.451].

Загалом 1910 року бібліотека Кам'янецького училища мала 4006 томів, Тиврівського – 2608 томів, Тульчинського – 3220 томів, Приворотського училища – 1770 томів [2, арк.52].

Таким чином, у розбудові бібліотечної системи Поділля значну роль відіграли бібліотеки духовних навчальних закладів. Вони виконували функції збору і поширення духовної продукції, інформаційного забезпечення навчального процесу, виховної роботи й виступали, водночас, як центри збереження й охорони пам'яток друку та письма. Ця тема потребує подальшого дослідження, пошуку й оприлюднення документальних матеріалів.

Таблиця1

Рік	Назва училища	Фундаментальна бібліотека	Учнівська бібліотека
1910	Кам'янецьке	1866 примірників	2140 примірників
1910	Тиврівське	1700 примірників	908 примірників
1910	Тульчинське	2293 примірника	927 примірників
1910	Приворотське	983 примірника	787 примірників

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 64, оп. 1, спр. 27а, 48 арк.
2. Там само, спр. 63, 409 арк.
3. Там само, спр. 148, 118 арк.
4. Там само, спр. 149, 128 арк.
5. Там само, ф. 315, Оп. 1, спр. 2028, 5 арк.
6. Там само, спр. 2078, 8 арк.
7. Там само, спр. 2309, 4 арк.
8. Айвазян О.Б. Бібліотеки освітянських закладів Подільського єпархіального відомства другої половини XIX – початку XX ст. / О.Б. Айвазян // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 123–136. – (Серія. «Бібліотекознавство. Книгознавство», вип. 2).
9. Її. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О.Б. Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2010. – Т. 16. – С. 51–63.
10. Копьев Н. Отчет о состоянии богословской ученической библиотеки за вторую половину 1867–1868 года / Николай Копьев // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1868. – 1 дек. (№23). – С. 457–472.
11. Отчет о состоянии библиотеки учеников Подольской духовной семинарии за 1879/80 учебный год // ПЕВ. – 1881. – 16 июня (№24). – С. 290–291.
12. Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1878/79 учебный год // ПЕВ. – 1880. – 10 марта (№10). – С. 118.
13. Правила для поведения учащихся в Подольской духовной семинарии // ПЕВ. – 1878. – 15 нояб. (№22). – С. 335–336.
14. Правила Учебного комитета при Святейшем Синоде касательно приобретения книг в ученические библиотеки духовных семинарий и училищ, утвержденные определением Святейшего Синода от 7-19 июля 1872 года // ПЕВ. – 1873. – 1 февр. (№3). – С. 18–19.
15. Прокопчук В.С. Бібліотеки і освіта / В.С. Прокопчук // Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область / ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.] ; редкол. тому: О.М. Завальнюк (голова) [та ін.]. – К. : Знання України, 2010. – С. 56–72.

16. Його. Бібліотеки Хмельниччини: від заснування – до наших днів / В.С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2009. – Т.14. – С. 3–39.

В статье рассматриваются вехи истории библиотек духовных учебных заведений Подольской епархии, в первую очередь Подольской духовной семинарии, процесс комплектации их фондов и роль этих заведений в сохранении памятников печати и письма.

Ключевые слова: библиотека, фонды, поступления, Подольская епархия, духовные учебные заведения, Подольская духовная семинария.

The article highlights the milestones of libraries religious schools Podolsk diocese and, above all, libraries Podolsk Theological Seminary, the process of integration of their funds and role in the preservation of monuments printing and writing.

Key words: library, funds, income, Podolsk diocese, religious educational institutions, Podolsky seminary, attractions.

Отримано: 15.03.2013

УДК 659:655:02(477.43/.44)«18/19»

Т. Р. Соломонова (Каросва),

м. Вінниця

РЕКЛАМА КНИЖКОВОГО СВІТУ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ПОДОЛЯН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена розвитку повсякденних практик виробництва та споживання реклами книжкового світу на Поділлі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: реклама, книга, друкарня, видавництво, книгарня, Поділля.

Історики реклами відзначають, що першою масовою комерційною рекламою була реклама книг [1, с. 1]. Уже в ХVІ і ХVІІ ст. видавці або друкарі книжок в оголошеннях інформували про свої видавничі плани і заохочували до купівлі конкретних книжок. Спершу такі рекламні матеріали додавалися до книг, що видавалися, а згодом їх оприлюднювали в пресі у формі т.зв. листів-посвят. Видавці книжок були в той період, як правило, також й видавцями преси, а високий рівень видавничої реклами, як з філологічної, так і графічної точки зору, зробив з неї зразок для пізнішої універсальної комерційної реклами.

У другій половині ХІХ ст. промислова революція, урбанізація, розвиток комерційно-торгових зв'язків, розповсюдження елементарної освіти, технічні винаходи в сфері друку і комунікації, а також поширення ліберальних ідей зробили рекламу важливим елементом просування товарів і послуг. Вона поступово жанрово і тематично урізноманітнювалася, застосовуючи новітні поліграфічні здобутки, формувала попит, повідомляючи про новинки, розхвалюючи переваги товару.

Уже тоді реклама усвідомлювалася як елемент загальної культури, що сприяє не тільки розвитку торгівлі, а й перетворенню громадських стосунків у суспільстві. Реклама книжкового світу в тодішній провінції представляє значний інтерес з точки зору формування єдиного інформаційного простору в масштабах країни та світу, а також його політичних, національних, культурних сегментів на регіональному рівні.